

Биљана СТОЈИЋ*
Историјски институт
Београд

САЗНАЊА ВЕЛИКИХ СИЛА О СТВАРАЊУ БАЛКАНСКОГ САВЕЗА 1912. ГОДИНЕ**

Апстракт: У раду разматрамо питање како су велике силе сазнале за стварање Балканског савеза, који су им били извори информација и какав став су заузеле након добијених сазнања. Рад је написан на основу домаће и стране архивске грађе, објављених збирки докумената, успомена савременика балканских ратова, периодике и релевантне литературе.

Кључне речи: Балкански савез, Први балкански рат, велике силе, Милован Миловановић, Никола Пашић, Николај Хартвиг, Леон Деко, Сергеј Сазонов, Ремон Поенкаре.

У тренутку када су чланице Балканског савеза (Црна Гора, Србија, Бугарска и Грчка), 8. односно 17. октобра 1912. Године, започињале ратну кампању против Османског царства, европски политичари су се са зебњом питали да ли се рат могао спречити. Већина њих се у потоњим успоменама и мемоарима здушно трудила да оправда своју улогу у догађајима 1912. и 1913. године, углавном истичући да је за рат највише крива Русија или самовољно деловање балканских држава. Тврдња да је од свих великих сила једино Русија била упозната са намерама балканских држава, а да су остале биле лоше или никако

* biljana.stojic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

информисане, није оправдана. Захваљујући архивској грађи, објављеним дипломатским документима и мемоарима савременика поуздано се може рећи да су, без изузетка, све велике силе знале за постојање савезничких уговора између балканских држава. До тог сазнања силе су долазиле различитим путевима и у различито време, али је сигурно да су до лета 1912. године Централне и силе Антанте знале да је међу балканским државама дошло до склапања савеза чије су одредбе уперене против Османског царства.

Улога Русије у стварању и обликовању Балканског савеза јасна је и у највећој мери разјашњена. Руска царевина је у стварању савеза балканских држава видела начин да из основа реорганизује своју балканску политику и да коначно поврати углед пољуљан у Анексионој кризи.¹ Највећу предузимљивост у остварењу овог циља показао је руски министар спољних послова Александар Извољски, који је Анексиону кризу доживео као лични пораз. Киван на Аустроугарску, а ништа мање и на своју савезницу Француску, Извољски је прижељкивао освету, а најкраћи пут да до ње дође водио је преко савеза балканских држава.² Да би подстакао такав развој догађаја, Извољски је с јесени 1909. за посланика у Београду послао некадашњег руског посланика у Техерану Николаја Хартвига, а почетком 1911. године његов наследник Сергеј Сазонов је за посланика у Софији именовано Анатолија Некљудова.

За кратко време обојица посланика придобила су поверење влада и водећих државника у Србији и Бугарској. Бугарски краљ Фердинанд³ и влада Ивана Гешова (формирана марта 1911. године) су у личности Некљудова нашли верног савезника свих својих планова и амбиција. Француски посланик у Софији Андре Панафије у својим извештајима често је истицао да су и краљ и влада беспоговорно следили савете Некљудова, чак ни не преиспитујући да ли су они одражавали истинску вољу руског Министарства спољних послова. Та слепа вера довела их је до савеза са Србијом и сјајних победа у рату са Османским царством, али их је у Другом балканском рату

¹ *Историја српског народа: Од Берлинског конгреса до уједињења*, VI/1, Београд 1983, 183.

² L. Albertini, *The Origins of the War of 1914*, I, Oxford University Press 1952, 364–365.

³ Фердинанд I Кобуршки владар Бугарске од 1887. Године 1908, након прогласа бугарске независности, прогласио се за цара Бугара. Царска титула му није била призната ван граница државе, нити је Бугарска у међународним оквирима признавана за царевину. Из тог разлога ми смо се у даљем тексту одлучили да га ословљавамо титулом краља како је био ословљен у документима која смо користили у изради рада.

одвела право у пораз, приметио је овај дипломата резимирајући политичку ситуацију у Бугарској, јануара 1914. године.⁴

Председник владе и министар спољних послова Милован Миловановић је у Хартвигу добио савезника и снажну подршку за развој својих идеја о стварању „савеза солидарности“ између Србије и Бугарске на чијем остварењу је радио од завршетка Анексионе кризе. Хартвиг је био довољно утицајан на руском двору, још важније сам је себи дао слободу да у Београду води политику која је била на граници службене и личне. Амбициозан и славољубив, Хартвиг је у Миловановићевом пројекту српско-бугарског савеза видео акцију која је премашивала локалне балканске оквире.⁵ За кратко време од доласка у Београд постао је убеђени србофил и управо на тој чињеници се заснивала његова велика популарност у Србији.⁶

Са персоналним променама на Балкану уследила је промена на челу руског Министарства спољних послова. Компромитован Анексионом кризом Извољски је одлучио да се 1910. године склони на место амбасадора у Паризу, препуштајући Министарство свом заменику Сергеју Сазонову. За разлику од Извољског његов наследник није био у толикој мери ратоборан и жељан освете, али је ипак знао да „у одсудном тренутку борбе за словенску ствар у Турској“ Русија не може и не сме остати пасивна. Из тог разлога је толерисао самовољну политику својих посланика у Београду и Софији и пуштао их да они усмеравају ток догађаја на Балкану.⁷

Уз подршку Русије и њених посланика, Миловановић и Гешов су са пуно елана интензивирали преговоре који су, најзад, 13. марта 1912. године коначно резултирали потписивањем уговора о савезу. Био је то дан који је Миловановић описао као „велики дан за Србију и Бугарску и за сав Балкански Полуострв“.⁸ Међутим, потписивање уговора био је тек први

⁴ Les Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères (AMAE), Nouvelle série 1896–1918 (NS), su-série Bulgarie, doss. 9, № 150–152, Sofia, le 12 janvier 1914.

⁵ Д. Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд 1962, 143.

⁶ Г. Н. Трубецки, *Рат на Балкану 1914–1917. и руска дипломатија*, Београд 1994, 35.

⁷ S. Sazonov, *Les années fatales. Souvenirs des Ancien Ministre des Affaires étrangères de Russie (1910–1916)*, Paris 1927, 58–59.

⁸ Архив Србије (АС), лични фонд М. Миловановића, ММ–33, „Историк преговора за закључење Српско-бугарског уговора од 29. фебруара 1912.“, Београд, 31. март/13. април 1912; Архив Српске Академије наука и уметности (АСАНУ), Заоставштина Николе Пашића, бр. 14924/56, Уговор Србије и Бугарске са тајним додатком.

корак у великим и амбициозним плановима које су две државе имале. У тренутку када су потписивале савез Србија и Бугарска нису прецизирале време када ће се склопљени споразум практично применити. Пред њима је био још дуг пут преговора са другим балканским државама, политичке и економске припреме и најважније од свега, придобијање великих сила за праведне циљеве балканских народа.

Након склапања споразума, Србија и Бугарска су се сложиле да он треба остати тајан, али да се пријатељским државама може дискретно навестити да је дошло до приближавања међу њима. Обе стране су стајале на становишту да је Француска једна од тих пријатељски наклоњених држава, те су Миловановић и Гешов дали обећање да ће о резултатима својих преговора обавестити француске посланике у Београду и Софији Леона Декоа и Андре Панафијеа. Декоа је лично обавестио председник владе Миловановић. Међутим, Миловановић није упознао Декоа са детаљима потписаног уговора већ је рекао да је између Србије и Бугарске „постигнут споразум о солидарности интереса две државе“.⁹ Деко је, ипак, из неодређеног саопштења наслућивао да се иза споразума о солидарности налази конкретније дефинисани однос две државе, те је наставио да инсистира на добијању више информација о склопљеном уговору и даљим заједничким плановима.

У разговорима на исту тему током априла Миловановић је остао при истом ставу да приближавање Бугарске и Србије нема „конкретну форму, нити је прецизно дефинисано“, већ да се односи на поделу зона утицаја две државе на простору Македоније. Миловановићеве речи је

⁹ *Documents diplomatiques français (1871–1914) (DDF), 3e série, (1911–1914), t. II, Paris 1931, № 225, Belgrade, le 19 mars 1912, 229–230.* Заједно са страним посланицима за постојање српско-бугарског уговора полако су сазнавали српски и бугарски дипломатски представници у иностранству. У циљу што веће тајности, српски и бугарски преговарачи су у ток преговора укључили минималан број посредника и сарадника. На тајновитости је нарочито инсистирала српска влада. Посланик Србије Миленко Веснић се жалио да ни на почетку рата није знао све детаље уговора са Бугарском, што му је, према његовим речима, знатно отежавало рад у Француској. Посланик у Берлину Милош Богићевић је о склопљеном савезу са Бугарском сазнао већ у марту, одмах по његовом закључењу, и то лично од престолонаследника Александра. Када је сазнао, Миловановић је био врло незадовољан због престолонаследникове индискреције, сматрајући да није на њему да одаје такве тајне (АМАЕ, NS, Turquie, doss. 243, № 44–45, Belgrade, le 6 novembre 1912; M. Bogitshevich, *Causes of the War: an examination into the causes of the European War, with special reference to Russia and Serbia*, London 1929, 29).

потврђивао и руски посланик Хартвиг, што је Декоа још јаче уверавало да споразум има већи значај од оног који му је предочен. Сумњао је да је Русија била посредник у приближавању две државе и вероватно патрон тог савезништва. Хартвиг и Миловановић су негирали те наводе, али је Деко средином априла 1912. године у извештају свом Министарству са сигурношћу писао да је Русија уплетена у овај догађај.¹⁰ Међутим, Деко добијене информације није делио са аустроугарским и немачким посланицима, већ је према инструкцијама Париза само пратио развој догађаја, не покушавајући да их предупреди.

Иако су се сложили да обавесте француске посланике о склопљеном споразуму, посланик Републике у Софији Андре Панафије је прве информације о склопљеном савезу добио почетком априла, не директно од бугарске владе, већ из Париза. По налогу своје владе Извољски је 1. априла информисао Ремона Поенкареа, председника владе и министра спољних послова, о постојању тајног савеза између Србије и Бугарске. Извољски му је том приликом доставио и грубе нацрте два потписана документа, а Поенкаре их је проследио својим посланицима у Београду и Софији како би они потврдили њихову истинитост. Према првом документу две државе су се сагласиле да ће чувати *status quo* на Балкану, а према другом да неће предузимати никакве мере без знања Русије.¹¹ Добијена вест је за Панафијеа била право изненађење, те је он одмах затражио потврду од Гешова.¹² До потврде добијених вести Панафије је морао да сачека јер је Гешов у то време био болестан и није примао посете. До сусрета је дошло 17. априла, а у свом извештају Панафије је истакао да је Гешов био изненађен када га је француски посланик питао о природи потписаног уговора са Србијом и да није имао избора до да потврди информације које је му је Панафије предочио. Гешов је истакао да се детаљи склопљеног уговора држе у строгој тајности, али да је његов претходник Морис Палеолог, који је јануара 1912. године напустио место посланика у Софији да би преузео дужност шефа Политичког одељења у Министарству спољних послова у Паризу, био упућен у намеру Бугарске да склопи један одбрамбени савез са Србијом.¹³

На основу потврда добијених из Београда и Софије, Париз је строго поверљивом нотом обавестио дипломатске представнике у другим европским престоницама о створеном савезништву Бугарске и Србије,

¹⁰ AMAE, NS, Turquie, doss. 230, № 169–171, Belgrade, le 16 avril 1912.

¹¹ DDF, 3e série, II, № 284, Paris, le 1er avril 1912, 285.

¹² DDF, 3e série, II, № 297, Sofia, le 3 avril 1912, 304–307.

¹³ AMAE, NS, su-serie Turquie, doss. 230, № 175–177, Sofia, le 17 avril 1912.

тражећи од њих да сазнају више детаља од влада код којих су акредитовани. Радећи у складу са добијеним инструкцијама, амбасадор у Бечу Алфред Димен је 16. маја известио Министарство у Паризу да има утисак да Беч није упознат са постојањем оваквог савеза. Напротив, сви државници са Балпалаца уверавали су Димена да између Србије и Бугарске постоји непремостив ривалитет због Македоније, те да је било какав савез између њих немогућ. Димен је саветовао да француска влада чим пре достави информације о склопљеном савезу Аустроугарској и осталим великим силама, јер у случају активирања клаузула савеза, које су Француској још увек непознате, боље да све силе заједнички деле политичку одговорност. Исто тако, сматрао је да би то био добар начин да се Француска заштити од „Сазоновљеве опскурне и несталне политике“.¹⁴

За разлику од Димена, француски амбасадор у Берлину Жил Камбон је располагао са више информација о спорном уговору. У извештају од 15. маја Камбон наводи да га је српски отпраник послова Милош Богићевић у поверењу информисао да је „успостављен савез између Србије, Бугарске и Грчке“. Богићевић је нагласио да потписнице уговора немају намеру да изазивају nerede на Балканском полуострву, већ да буду спремне уколико дође до промене политичких околности. Камбон није делио Дименов страх да савези балканских држава могу проузроковати проблеме на Балкану и у Европи, јер је сматрао да такво савезништво не може потрајати, пошто су му савезничке државе приступиле са посве различитим интересима. Према информацијама које је добио, Жил Камбон је дошао до закључка да Бугарска намерава да оштрицу савеза окрене ка Македонији односно Османском царству, док је за Србију савез представљао заклон од Аустроугарске. При том, сама идеја да се Грчка ујединила са Бугарском и да ће се заједно са њом борити за присаједињење Македоније Бугарској била је сулуда и неприхватљива за овог дипломату.¹⁵ Више од намера балканских држава, Камбона је, као и Декоа, мучила зебња због уплетености Русије у стварање савезништва и увек опасно питање да ли ће та умешаност донети невоље Француској.¹⁶

¹⁴ AMAE, NS, Turquie, doss. 230, № 264–265, Vienne, le 16 mai 1912; R. Poincaré, *Au service de la France—Neuf années de souvenirs. Balkan en feu*: 1912, t. II, Paris 1926, 31–32.

¹⁵ AMAE, Fonds nominatifs (FN), Jules Cambon (J.Cambon), doss. 49, № 58–59, Berlin, le 18 juillet 1912.

¹⁶ AMAE, FN, J. Cambon, doss. 49, № 58–59, Berlin, le 18 juillet 1912; E. C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Pennsylvania State University 1965, 133.

За разлику од својих дипломата, Поенкаре није показивао превелику забринутост. Није се дао заварати речима и обећањима Извољског, кога је, према сведочењима Мориса Палеолога, лично дубоко презирао, стога је одлучио да не пренагљује и да разјашњење балканских догађаја потражи директно од Сергеја Сазонова.¹⁷ Прилика за то била је званична посета француског државног врха Петрограду, договорена за 9. август. Био је то први сусрет француских и руских државника од када је јануара 1912. године Поенкаре дошао на чело владе. Током боравка у Петрограду Поенкаре је са Сазоновим разговарао о више тема. Судећи према наводима које је дао у својим успоменама једна од тема разговора било је и Источно питање, конкретно, разјашњење српско-бугарског и бугарско-грчког уговора. Сазонов је показао Поенкареу текст уговора између Србије и Бугарске на руском и превео му на француски његове одредбе, укључујући и ону о линији разграничења српске и бугарске интересне сфере у Македонији. Поенкаре је одмах руском колеги ставио до знања да га брине то што је оштрица савеза усмерена не само против Османског царства, већ и против Аустроугарске. Такође, испоставило се да је био у праву што није поверовао у објашњење Извољског, јер је по свему савез био много више офанзиван него дефанзиван, како га је Извољски окарактерисао. Као такав био је изузетно опасан по општи мир, пошто је руски вето једина и недовољна гаранција да Србија и Бугарска неће поступати самоиницијативно, закључио је Поенкаре. Иако му није било по вољи све што је чуо, Поенкаре је рекао свом руском колеги „да је без обзира што Француска није била консултована нити учествовала у потписивању савезничких уговора, ред је да преузме део одговорности у том питању”. Изјавио је Сазонову да ће се Француска свим дипломатским средствима потрудити да спречи избијање рата на Балкану, јер нови рат на Истоку није у њеном интересу, као и то да „француска јавност никада не би допустила војно ангажовање Републике у искључиво балканском проблему“.¹⁸ Ипак, оно што је Поенкареу разликовало од Стефана Пишона који је био на челу Министарства спољних послова у време Анексионе кризе је много већа дипломатска тактичност коју је показао при овом сусрету и коју је задржао и током балканских ратова. Премда је било јасно да је савез балканских држава у супротности са интересима Републике, Поенкаре није желео да затвори врата Русији као што је то учинио Пишон. Раскорак у Анексионој кризи унео је у односе Француске и Русије неповерење и довео савезништво до тачке пуцања, а Поенкаре је

¹⁷ M. Paléologue, *Au Quai d'Orsay à la veille de la tourmente. Journal 1913–1914 (1er Janvier – 28 Juin 1914)*, Paris 1947, 67.

¹⁸ R. Poincaré, *Les Balkans en feu*, II, 114–117.

добро знао да после те и Агадирске кризе из 1911. године Француска није могла допустити да остане без савезника. Односи са Великом Британијом били су недефинисани, а срдачни споразум из 1904. године није имао снагу савеза нити је државе потписнице обавезивао на помоћ у случају рата. При таквој констелацији политичких снага у Европи Француска је једино могла да се ослони на Русију, и Поенкаре је био одлучан да то пријатељство не доводе поново у искушење.

Вративши се из Петрограда, поред Сазонова, француски председник владе био је најупућенији државник у дешавања на Балкану. Он не само да је знао да су савези између Србије и Бугарске и Бугарске и Грчке склопљени већ је знао све детаље тих уговора, укључујући и тајни додаток бугарско-српског савеза. Иако је рекао Сазонову да се Република никада неће отворено умешати у један чисто балкански проблем, ипак је одлучио да о свему ћути. Добијене информације је највероватније поделио са својим најближим сарадницима и пријатељима, међу којима је сасвим сигурно био Морис Палеолог, али не и са остатком владе и Скупштином. Изабрао је да мирно сачека развој догађаја и да тада сходно развоју ситуације одреди положај и улогу Француске. Овакав став произилазио је из његових као и личних уверења његовог првог сарадника Палеолога. Обојица су сматрали да је дужност Француске да, без обзира на природу сукоба и проблема у Европи, на себе преузме улогу својеврсног арбитра. Према Поенкареу и Палеологу Француска треба да је „мудра, одмерена и истрајна“, и да у том својству посредује у измирењу супротстављених интереса Централних и сила Антанте.¹⁹

Након одласка француске делегације Сазонов је имао све разлоге да буде задовољан протеклим сусретом. Уместо тајне политике коју је практиковао његов претходник и ментор Извољски, он се определио за политику потпуне транспарентности према савезници Француској. Стављање оригиналног српско-бугарског уговора у руке Поенкареа био је ризичан, али ипак и врло срачунат потез. Сазонов је знао да у међународним односима надлази нова бура и хтео је да зна да ли Русија може потпуно да се ослони на француско савезништво. Испоставило се да може. У детаљном извештају који је поднео руском цару, Сазонов је истакао да је задовољан посетом јер „Русија у личности Поенкареа има верног пријатеља“ и да у случају било каквих „критичних момената у европској политици Русија има срећу да се на челу савезничке државе

¹⁹ M. Paléologue, *nav. delo*, 86–87.

налази човек као што је Поенкаре, који свим питањима приступа трезвено и хладнокрвно“, закључио је Сазонов у извештају.²⁰

Велика Британија је о комешању на Балкану сазнала посредством своје дипломатске мреже и то много раније него што су је о томе обавестиле Русија и Француска. После Русије, Британија је била најјупућенија у генезу Балканског савеза, те је тако знала за постојање српско-бугарског савеза много пре него што је 6. априла руски амбасадор у Лондону гроф Александар Бекендорф званично обавестио Форин Офис. Главни извор информација био је британски посланик у Софији сер Хенри Бакс-Ајронсајд, који је уз руског посланика Некљудова и војног аташеа Романовског, од свих страних дипломата у Бугарској био најјупућенији у преговоре који су вођени између Београда и Софије. Бакс-Ајронсајд није учествовао у разговорима, али је о њиховој садржини, по свему судећи, био извештен од стране српског посланства. Наиме, Бакс-Ајронсајд је од доласка на чело британске мисије 1911. године врло брзо стекао углед „великог србофила“. Српски посланици у Софији, укључујући и Мирослава Сплајковића, потписника уговора о савезу, сматрали су га пријатељем српског народа и радо су с њим делили информације, као и обрнуто. Са друге стране, Бакс-Ајронсајд је био неповерљив према француском посланику Панафијеу, кога је називао „омађијаним бугарофилом“.²¹ Бакс-Ајронсајд је још октобра 1911. године известио Форин Офис да је на помолу склапање савеза између Србије и Бугарске, подносићи детаљан извештај о сусрету Гешова и Миловановића. Када је савез коначно био потписан, британски посланик је већ 14. марта послао у Лондон резиме уговора. Са садржином резимеа упознали су се једино лорд Греј и подсекретар Артур Николсон.²² Можемо претпоставити да је лорд Греј тражио потврду добијених навода од других дипломата у европским престоницама, у првом реду од посланика у Србији сер Ралфа Пецета.

Међутим, за разлику од Бакса-Ајронсаја сер Пецет се никако није могао сврстати у групу дипломата наклоњених Србији. Напротив, важио

²⁰ *Международные отношения в эпоху империализма (МО). Документы из архивов царского и временного правительства 1878–1917. Серия вторая, (1900–1913), часты II, (14 августа–октября 1912 г.), 1940 г., № 489, Докладная записка министра иностранных дел Николаю II, 17/4 августа 1912 г., 29–35.*

²¹ Б. Симић, *Дипломатски двобој на Балкану у 1914. и 1915. години*, Српски књижевни гласник (СКГ) LI, 4 (јун 1937) 289–294; Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965, 561–562.

²² E. Ch. Helmreich, *The diplomacy of the Balkan Wars 1912–1913*, Oxford University Press 1938, 60–62.

је за жустрог критичара српске и политике коју је Русија водила на Балкану, сматран је „дипломатом туркофилске оријентације“. Из тог разлога засигурно можемо рећи да британски посланик у Србији ни приближно није био упућен у српско-бугарске односе као његов колега у Бугарској. Иако није располагао информацијама, сер Пеџет је сумњао да се Србија спрема на некакву акцију и да је Русија у то уплетена. Попут Декоа, и сер Пеџет је зазирао од руске умешаности и био је дубоко уверен да било какво приближавање балканских народа моће бити вођено и организовано једно споља и то од стране „руских панслависта“. То је уверење задржао и по избијању рата, а у својим извештајима је тврдио да су Срби и остали балкански народи били инструментализовани, натерани да уђу у рат против своје воље. Креатор такве политике у Србији био је, према Пеџетовом уверењу, Николај Хартвиг, који му је једном приликом рекао да је рат балканских држава против Османског царства испуњење руске балканске политике.²³ Форин Офис је несумњиво уважавао извештаје озбиљног дипломате какав је био сер Пеџет, али је, ипак, Велика Британија, као и Француска, одлучила да зарад одржања добрих односа са Русијом не предузима никакве мере.²⁴ Још је важно истаћи и то да је Поенкаре по повратку из Русије лично обавестио лорда Греја о садржини разговора које је водио са Сазоновим и другим руским званичницима, између осталог и о балканским споразумима. Поенакре није открио све детаље уговора, али је настојао да увери Греја да Русија држи конце балканске политике чврсто у својим рукама. Препуштајући Балкан руском надзору, ова двојица државника су пажњу усмерила на рат Италије и Османског царства који се до лета 1912. године разбуктао на читав источни Медитеран. Њих двојица су се активно укључили у дипломатско посредовање да се коначно стави тачка на рат. Сматрали су да је пресудно да се овај рат оконча пре било каквих потенцијално опасних дешавања на Балкану, а било је јасно да ни италијански и османски државници неће сами сести за преговарачки сто, већ да их „остале силе морају на то присилити“.²⁵

Упркос дискрецији балканских држава и сила Антанте, склопљени савез балканских држава није остао тајна ни за Централне силе. Званична кореспонденција показује да су до почетка лета у Бечу,

²³ *British Documents on the Origins of the War 1898–1914 (BD)*, vol. IX, part II, (ed. by G. P. Gooch and H. Temperley), London, 1934, № 48, Belgrade, October 19, 1912, 39–40.

²⁴ E. Ch. Helmreich, *nav.delo*, 60–62.

²⁵ AMAE, FN, J. Cambon, doss. 49, № 53–57, Berlin, le 30 juin 1912.

Берлину и Букурешту знали за створени савез на Балкану.²⁶ Да вест о склопљеном српско-бугарском савезу није била тајна за немачко Министарство спољних послова сведочи једно писмо немачког секретара спољних послова Алфреда фон Кидерлен-Вехтера упућено румунском краљу Каролу 15. априла.²⁷ Није познато којим каналима је информација дошла до Кидерлен-Вехтера, али се основано претпоставља да се вест о савезу из Букурешта проширила и до аустроугарског Министарства спољних послова, а отуда и до Рима. Италијанска историографија са сигурношћу тврди да италијански посланик у Београду Карло Бароли није знао да су Србија и Бугарска потписале споразум. Шта више, у својим извештајима које је током пролећа 1912. године слао у Рим, Бароли односе међу њима описује као врло хладне.²⁸ Исто се може претпоставити и за италијанског војног аташеа мајора Карла Папа ди Костиљоле Д'Асти који у својим извештајима није дао никакав наговештај међусобног приближавања балканских народа, иако је био близак српској Врховној команди и Двору.²⁹ На основу докумената које су Немачка и Аустрија публиковале у едицијама *Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914* и *Österreich-Ungarns Aussenpolitik* поуздано се зна да је при званичној посети грофа Берхтолда Берлину 24–26. маја једна од тема вођених разговора био и савез између Србије и Бугарске. Француски отправник послова при амбасади у Берлину у свом извештају од 8. јуна пише да је Берлин добро упознат са чињеницом да је између Србије и Бугарске потписан некакав савез, и да је та вест изазвала велико запрепашћење у немачком државном врху. Управо у тренутку када је отправник писао овај извештај, бугарски краљ Фердинанд боравио је у званичној посети цару Вилхелму, али се ван Потсдама ништа није знало о циљу посете и детаљима разговора двојице суверена. Утицајни лист *Zeitung von Köln* објавио је чланак у коме је спекулисао да је бугарски

²⁶ ИСН, VI/1, 188.

²⁷ В. Ђоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд 1936, 354. Постоји још једна теорија о томе како је Немачка сазнала за савез између Србије и Бугарске. Према њој, Немачка је о овом уговору сазнала индискрецијом српског посланика у Берлину Милоша Богичевића, као и да је секретар Кидерлен-Вехтер ту информацију пренео румунском краљу, а не обрнуто (В. Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, II, Београд 1990, 162).

²⁸ G-P. Ferraioli, *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo. Vita di Antonino di San Guiliano (1852–1914)*, Rubbitteno Editore 2007, 543–544.

²⁹ A. Becherelli, *Serbia and the Balkan Wars in the Reports of the Italian Military Attaché in Belgrade*, u: *Serbian-Italian relations: History and Modern Times*, S. Rudić, A. Biagini (editors in chief), Belgrade 2015, 65–101.

краљ дошао у Берлин да придобије подршку Немачке и Аустроугарске за агресивну политику коју намерава да поведе у наредном периоду. Пре доласка у Берлин, краљ Фердинанд је боравио у званичној посети Бечу³⁰, али је, за разлику од немачке, бечка штампа ову, као и посету црногорског краља Николе у истом периоду, тумачила ништа више до доказ лојалности да се ове две државе придружују аустријској политици очувања *status quo* на Балкану.³¹ Занимљиво је да је јуна 1912. године, непосредно пред посету бугарског краља Бечу и Берлину, француски лист *Le Temps* објавио кратко саопштење да између Србије и Бугарске постоји уговор о подели Македоније, али та вест није изазвала јавну реакцију аустроугарске владе и јавности.³²

Узимајући у обзир да су и Беч и Берлин, различитим путевима, до почетка лета знали да је дошло до склапања савеза између Србије и Бугарске намеће се питање зашто Аустроугарска није предузела конкретне кораке да тај савез поништи, као што је то учинила 1904. године. То питање је мучило и остале европске силе, које су са зебњом очекивале будуће потезе аустроугарске државе на Балкану. Европски политичари су се слагали у претпоставци да би први потез сасвим извесно могао бити уништење Балканског савеза. Као прва на удару и непосредно угрожена, Србија је преко својих дипломатских представника настојала да скрене пажњу пријатељским силама на своју деликатну позицију у односу на Аустроугарску и њене претензије. О овој теми, крајем маја, српски посланик у Софији Мирослав Спалајковић разговарао је са Панафијеом. Добијени извештај о овом разговору Поенкаре је проследио свим својим посланицима у иностранству да би и они били упознати са стањем у Србији и на Балкану.

³⁰ *DDF*, 3e série, III, № 83, Berlin, le 8 juin 1912, 103–104. Џон Тредвеј сматра да сусрет црногорског и бугарског владара у Бечу ни најмање није био случајан, већ да су две делегације том приликом договориле основе црногорско-бугарског савеза, који је створен „такорећи испред носа“ цара Франца Јозефа и грофа Берхтолда. Суштински, Никола и Фердинанд се нису срели, већ су разговори вођени између Стојана Данева и бугарског амбасадора у Риму Димитра Ризова, који је наменски допутовао из Италије. Ризов је био погодна личност за ову тајну мисију јер је службовао на Цетињу од 1903. до 1905. и био ожењен Црногорком. Ову теорију нико други не поткрепљује, напротив документи и савременици говоре да су преговори између Црне Горе и Бугарске вођени на Цетињу (*Dž. D. Tredvej, Soko i orao: Crna Gora i Austro-Ugarska 1908–1914*, Podgorica 2005, 118–119).

³¹ *Политички преглед*, СКГ XXVIII, 12 (16/29. јун 1912) 951–954; Исти утисак немачке јавности пренела је и француска штампа: *La visite du roi de Bulgarie à Berlin*, *Le Temps* (le 7 juin 1912) 2.

³² E. Ch. Helmreich, *nav. delo*, 68.

Француски амбасадор у Цариграду Морис Бомпар је у коментару на Панафијеов извештај истакао да дели мишљење српског посланика Спалајковића, као и његове бојазни, да је дугорочну политику Аустроугарске на Балкану немогуће предвидети. Осим ове примедбе, Бомпар је указао на још једну очигледну чињеницу – да је Аустроугарска „као држава која у свом саставу има Далмацију, Херцеговину, Босну, Хрватску и Славонију више српска држава по структури својих становника него што је то Србија“. Он је изразио наду да ће се та „балканска комбинација брже развити од аустроугарске машинерије јер су у супротном балканске државе осуђене на пропаст“.³³

Да Аустроугарска није намеравала да ток балканских догађаја препусти пуком случају показала је иницијатива грофа Берхтолда од 13. августа. Без претходног консултовања са другим великим силама, аустроугарски министар спољних послова дошао је на идеју да се стање у европском делу Османског царства може поправити децентрализацијом административне управе.³⁴ На овај потез био је подстакнут због нереда у Македонији почетком августа, који су затегли односе између балканских држава и Османског царства готово до тачке пуцања.³⁵ Велике силе су прихватиле његову иницијативу, али не и балканске државе које су сматрале да се иза овог предлога крије намера Аустроугарске да издејствује аутономију Албанцима, као и да унесе раздор међу Србе, Грке и Бугаре на путу њихове сарадње.³⁶ Уместо смирења ситуације,

³³ *DDF*, 3e série, III, № 97, Péra, le 13 juin 1912, 120–121.

³⁴ Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење 1903–1908*, Београд 1938, 74.

³⁵ Експлозија бомбе на пијаци у Кочанима која је усмртила преко 50, а ранила 180 особа био је догађај који је дубоко узнемирио околне државе. Бугарска јавност је кочански масакр сматрала довољно великим и оправданим поводом за рат. Широм Бугарске организовани су протести на којима су се чули повици „живео рат“, као и оптужбе на рачун владе да је „слаба и неспособна“. Међутим, упркос притиску јавности, Бугарска је тренутак за почетак ратних операција није добар јер се приближавала двадесет пета годишњица крунисања Фердинанда за краља, а између балканских држава још увек нису биле склопљене војне конвенције којима је требало да се прецизира војнички аспект будућег рата. Иако ни Србија није била спремна за рат у августу, сер Пеџет је извештавао Форин Офис да се инцидент у Кочанима користи за психолошку припрему јавности за скори рат (*BD*, IX/II, № 461, Sofia, January 6, 1913, 360–368; *AC*, серија Great Britain (GB), MF 205, № 52, Annual Report, 1912, Belgrade, June 6, 1913).

³⁶ Архив Југославије (АЈ), збирка Ј. Ј. Пиждона, бр. 80, фас. 1, арх. јед. 123–125, Пашићев циркулар којим се обратио влади, 8/21. септембар 1912; Ј. М. Јовановић, *Борба за народно уједињење*, 75.

Берхтолдов покушај децентрализације, како је констатовао Јован Јовановић Пижон, само је убрзао ратне припреме балканских држава и довео до њихових још затегнутијих односа са Османским царством.³⁷

Иако Берхтолдова иницијатива није успела Пол Камбон, француски амбасадор у Лондону, је био врло скептичан у односу на политичку ситуацију на Балкану. Сматрао је да ће, упркос коалицији балканских држава, исход догађаја ићи у корист Аустроугарске, као што је до тада увек био случај. Камбон је био мишљења да је Аустроугарска, и након пропасти Берхтолдове иницијативе, могла да спречи избијање рата на Балкану, али да то није учинила јер је веровала у победу Османског царства.³⁸ У сигурну победу Османског царства Аустроугарска је убедила и савезницу Румунију. Наиме, француски амбасадор у Петрограду Жорж Луј дознао је да су приликом посете грофа Берхтолда Румунији у августу 1912. године савезнице заједнички одлучиле да Румунија остане неутрална у случају рата на Балкану. За неутралност, гроф Берхтолд је обећао краљу Каролу да ће се лично заложити да, када Османско царство победи, Румунија буде награђена проширењем своје територије.³⁹ Овај закључак амбасадора Луја потврђује и збирка дипломатских докумената коју је румунско Министарство спољних послова објавило убрзо по закључењу мира у Букурешту.⁴⁰ Такође, важно је истаћи да је француска дипломатија здушно радила да задржи Румунију изван потенцијалног рата на Балкану. Најважнији задатак француског посланика у Букурешту Камија Блондела током пролећа и лета 1912. године био је да осигура румунску неутралност. Са становишта Француске ако би се Румунија уплела у рат на Балкану то би значило посредно уплитање Аустроугарске и читавог Тројног блока, а у том случају се ток догађаја више не би могао исконтролисати и европска равнотежа снага би била неповратно уништена. Блонделов посао је био олакшан чињеницом да ни сама Румунија није била спремна на рат. Она је била једина држава на Балкану која није делила границу са Османским царством и самим тим није имала никаквих територијалних претензија. Са друге стране, румунска лука Констанца на Црном мору била је главна транзитна тачка за османске транспорте који су долазили из Немачке и западне Европе. Гледано са те позиције, Румунија је имала више користи

³⁷ АЈ, збирка Ј. Ј. Пиждона, бр. 80, фас. 43, арх. јед. 5–18; *Последња опомена Србије (јочи рата 1912), Политички преглед*, СКГ XXIX, 6 (16/29. септембар 1912) 459–462.

³⁸ АМАЕ, NS, Turquie, doss. 248, № 168–174, Londres, le 4 décembre 1912.

³⁹ АМАЕ, NS, Turquie, doss. 248, № 181, Saint-Petersbourg, le 4 décembre 1912.

⁴⁰ *Ministère des affaires étrangères, Documents diplomatiques. Les événements de la péninsule balkaniques. L'action de la Roumanie (septembre 1912–août 1913)*, Bucarest 1913.

да ступи у рат на страни Османског царства него да се придружи балканском табору. Ипак, увиђајући колико јој њена политичка позиција и географски положај доноси предности у односу на Османско царство и блок балканских држава, Румунија је одлучила да прокламује своју „стриктну неутралност“, али и да њом тргује са оба блока великих сила. Док је од Аустроугарске добила обећање да ће бити награђена делом бугарске територије, од Француске је добила гаранције да ће верска и просветна права румунске мањине у Македонији бити заштићена и да ће се Француска заложити да у тој сфери осигура Румунији већи утицај, без обзира на исход рата.⁴¹

Судећи према турским дипломатским документима објављеним 2012. године једина држава у Европи која није знала за савез, нити за било какво приближавање држава на Балкану било је Османско царство.⁴² Амбасадор Османског царства у Паризу Рифат-паша писао је 15. маја свом колеги у Београду да му потврди вест да су „Србија и Бугарска пре три седмице склопиле један савез који има за циљ одржање *statusa quo* на Балканском полуострву“. Фуад Хикмет-бег, посланик Османског царства у Србији, је на овај допис одговорио да се у Београду говори о неком виду царинске уније са Бугарском, али није знао за постојање било каквог савеза између ове две државе.⁴³ Штавише, Фуад Хикмет-бег је 6. јуна у Цариград доставио исечке из српских листова *Мали Журнал*, *Стража*, *Трибина* и *Балкан* који су са доста резервисаности и критичности писали о Бугарској и њеној спољној политици. Хикмет-бег је навео да у Србији има мало присталица за пројекат царинске уније са Бугарском, који се већ дуже времена спомиње у јавности, а да о постојању стварног, политичког савеза не може бити ни говора.⁴⁴

Упркос необавештености посланика у Београду, до Цариграда је почетком јуна дошла вест да је између Србије и Бугарске заиста дошло до потписивања уговора о савезу. Циркуларном депешом министар спољних послова Асим-бег затражио је од својих посланика у Берлину, Лондону,

⁴¹ G. Zbucea, *România și războaiele balcanice 1912–1913, pagini de istorie sud-est europeană*, București 1999, 68; I. Bulei, *Brève histoire de la Roumanie*, (trans. Peana Cantuniari), Bucarest, 2006, 130; B. Stojić, *French diplomacy toward Romania during the Balkan Wars (1912–1913)* (у штампи).

⁴² *Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of World War One; The Balkan Wars 1912–1913*, I–II, (ed. by S. Kunalalp and G. Tokay), Istanbul 2012.

⁴³ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 27a, Paris le 29 mai; *Isto*, № 27b, Constantinople le 30 mai; *Isto*, № 27c, Vienne, le 31 mai 1912, 46–48.

⁴⁴ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 28d, Belgrade, le 6 juin 1912, 51.

Бечу, Петрограду, Софији и Београду да се по овом питању консултују са владама код којих су били акредитовани. Наби-бегу, отправнику послова у Софији, у бугарској влади је саопштено да су две владе у септембру 1911. године, на почетку Италијанско-турског рата, размениле вербалне ноте о очувању постојећег стања на Балкану. Осим овог саопштења, Наби-бег, а ни остали посланици Османског царства, нису добили никакву потврду да између Србије и Бугарске постоји савез.⁴⁵ Судаћи према публикованој дипломатској грађи, то их је уверило да је реч о гласини и да даља истрага по питању није неопходна. Исто је сматрао и аустроугарски посланик у Софији гроф Тарановски који се током лета 1912. године свесрдно трудио да увери своје колеге из дипломатског кора да не треба ни најмању пажњу да придају гласинама о „некаквом политичком савезу Србије и Бугарске“. Циљ оваквих гласина, сматрао је Тарановски, био је да уздрмају позицију Аустроугарске на Балканском полуострву, као и то, да је по среди још једна „интрига балканских русофила“ и ништа више од тога.⁴⁶

Да нема места забринутости због политичке ситуације на Балкану тврдио је и амбасадор Османског царства у Русији Турхан-паша, који је на ту тему 27. јуна разговарао са руским министром спољних послова. Сазонов је током тог разговора уверавао Турхан-пашу да ни Србија ни Бугарска неће ни на који начин пореметити постојеће стање и констелацију снага на Балканском полуострву. Сазонов је још додао да има „безрезервно поверење у црногорског краља Николу, као промућурног и проруски оријентисаног владара“ да ни он неће предузимати ништа против власти Османског царства.⁴⁷

Једини „глас разума“ који је упозоравао Порту да не одбацује олако вести о српско-бугарском савезу био је амбасадор у Берлину Осман Низами-паша. Он је у више наврата током лета 1912. године писао министру спољних послова Асим-бегу и његовом наследнику Габријелу Норандунгијану да је савез и те како стваран и врло опасан. Низами-паша је средином августа упозоравао да су Грчка и Бугарска разговарале о аутономији Албаније и да су на путу да разреше све своје несугласице.⁴⁸

Узевши у обзир блискост Османског царства са Аустроугарском и Немачком тешко је поверовати да Порта није знала, или бар наслућивала скори рат на Балкану. Као вероватнији, намеће нам се закључак да је

⁴⁵ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 28c, Constantinople, le 5 juin 1912, 50–51.

⁴⁶ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 44, Sofia, le 2 juillet 1912, 63.

⁴⁷ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 43, Saint-Petersbourg, le 27 juin 1912, 62.

⁴⁸ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 54, Berlin, le 15 août 1912, 68.

Порта знала за Балкански савез, али да тој информацији није придавала никакав значај јер је била сигурна у војну надмоћ над балканским државама, чак и када су уједињене. Иако се територија Османског царства од средине XIX века стално осипала, у односу на мале балканске државе, Царство је и даље било империја и војна сила. Почев од 1910. године Османско царство је, по препоруци немачког инструктора маршала фон Голца, започело темељну реорганизацију свих родова војске која је имала за циљ да коренито промени војну структуру армије. Османски Генералштаб је у наоружање уводио најсавременије брзопотезне топове, као и друге врсте брдске и пољске артиљерије.⁴⁹ Започете реформе нису спроведене до краја услед рата са Италијом, али упркос недовршеној реорганизацији Царство и је у овом сукобу демонстрирало способност да парира једној великој сили и то пуних једанаест месеци.

Објављени документи нам пружају уверење да је Османско царство тек у септембру постало свесно озбиљности ситуације на Балкану. Зеки-паша, заповедник Вардарске армије у Првом балканском рату, у својим *Успоменама* записао је следеће: „наша политика пре Балканског рата није видела ни разумела Балкански савез и није умела благовремено да оцени политичку ситуацију и да између држава разликује, које су државе према нама непријатељски а које пријатељски наклоњене“. Он је кривицу једнако бацао на Министарство спољних послова и Генералштаб, сматрајући да су били лоше координирани, због чега нису „умели да створе времена колико је за прибирање наше војске било потребно“.⁵⁰ Државни органи у Царству су постали свесни озбиљности ситуације сувише доцкан, када је сва европска штампа почела да бруји да је рат на Балкану неизбежан, но, тада је било прекасно да се његов ток заустави.⁵¹

Потцењујући ситуацију, Порта је непромишљено 22. септембра донела одлуку да позове 100.000 резервиста на војне маневре у околини Једрена, на 70 км од границе са Бугарском. Овај маневар османске владе балканске државе су протумачиле као „маскирану мобилизацију турске војске“, и убрзо су (30. септембра) и саме одговориле мобилизацијом својих војних снага. За мобилизацијом је уследило неколико покушаја великих сила да демаршима и претњама одговоре балканске државе од уласка у рат. Сви покушаји су остали без успеха, ратни пожар се незадрживо проширио Балканом од црногорско-турске границе па све до капија Цариграда.

⁴⁹ E. J. Erickson, *Defeat in Detail. The Ottoman Army in the Balkans 1912–1913*, London 2003, 51–53.

⁵⁰ Зеки-паша, *Моје успомене из Балканског рата 1912. године*, Ратник IX (септембар 1925) 29–60.

⁵¹ *Ottoman Diplomatic Documents*, I, № 79–80, Berlin, le 17 septembre 1912, 80–81.

Biljana Stojić

**GREAT POWERS' KNOWLEDGE ABOUT THE CREATION OF THE
BALKAN ALLIANCE IN 1912**

Summary

The creation of the Balkan Alliance in March 1912 is considered by Serbian and other Balkan historiographies one of the most important events in the history of the Balkan Peninsula. In order to jointly confront the common enemy, the Balkan states (Serbia, Bulgaria, Greece and Montenegro) found a way to overcome numerous differences among themselves for the first time in their modern history. The creation of the alliance led to the great victories in the First Balkan War. In this paper we explored the Great Powers' involvement in the creation of the Balkan Alliance. Russia's role in this event was well understood and analysed in historiography, while the participation of other powers remained unclear. Documents from Serbian and foreign archives, as well as published diplomatic correspondence, enabled us to clarify the involvement of all Great Powers in the process of creation of the Balkan League. The earlier opinion that besides Russia none of the other Great Powers was familiar with the existence of the Alliance is inaccurate. As late as the summer of 1912 all of the Great Powers were informed from different sources about this important political and military development in the Balkans. Despite that, they chose to wait and not take any action against the Alliance. On the one hand the Entente powers supported Russia and believed that it exerted control over the allies and the Balkan affairs in general. On the other hand the Triple Alliance was convinced that the Balkan states were incapable of working in partnership and that the Ottoman Empire had enough strength to defeat them. Fortunately for the Balkan states and their national interests, the war operations proved them wrong.

Keywords: Balkan Alliance, First Balkan War, Great Powers, Milovan Milovanović, Nikola Pašić, Nicholas Hartwig, Leon Descos, Sergey Sazonov, Raymond Poincaré.

Чланак примљен: 29. 04. 2016.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 25. 08. 2016.